

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆԺԱՆՈՐ ԷԶԵՐ ՄԱՇՈՐՈՑԻ ԵՒ ՆՐԱ
ԱՇԽԱՏՈՐՈՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ ԸՍՏ ՕՏԱՐ
ԱՂԻՐԻՐՆԵՐԻ

(Շարունակութիւնն):

Դժբախտաբար, Կորինթի պատմութիւնից յետոյ էլ գրերի գիւտը մնում է գաղտնիք: Մաշթոցին տանում է Կորինթը ասորական քաղաքները, Ամիգ եւ այնտեղից Եգիպտոս, եւ ուրիշ բան չէ ասում նրա ճանապարհորդութեան եւ կամ նրա ելքի մասին քան այն, որ Եգիպտոսում երկար տքնութիւնից յետոյ նրան «պարգեւէր վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ եւ սքանչելի սուրբ աջովն իւրով նշանագիրս հայերէն լեզուին»:

Եգիպտոսից գնում է Մաշթոց Սամոսատ, որպէս զի Հռոմեանոս ոմն հմուտ գրիչն օգնութեամբ «զամենայն ընտրութիւնս նշանագրոցն... յորինեալ եւ յանկուցեալ» ի թարգմանութիւն դառնայ:

Սամոսատից գալիս է նորէն Եգիպտոս եւ տեղւոյն եպիսկոպոսի թղթով իր նորագիւտ տառերով վերագրանում Հայաստան «ի վեցերորդ ամի Վառձապհոյ արքային հայոց»: Ղազար փարպեցու գիտելով, Վառձապուհ գահէր բարձրացել պարսից Շապուհ թագաւորի օրով (383—388). Կորին, աներկբայ, այլ կարծիք ունի յիշեալ թագաւորի ժամանակի մասին, քանի որ պարզ յայտնում է. «Դպրութիւն հայոց յութերորդ ամէ Յազկերտի առեալ սկիզբն»: Յազկերտն թագաւորել է 399 թուին (պարսկական տարին սկսում էր Օգոստոսի 14ին). ուրեմն, ութերորդ տարին գալիս է 406 Օգոստոսի—407 Օգոստոսի:

Սակայն եւ այս թուի արժէքը նսեմանում է եւ գրեթէ ոչնչանում, երբ Կորինը հաւատացնում է, որ Մաշթոցը «երթեալ հասանէր ի կողմանս Արամի ի քաղաքս երկուց ասորոց, որոց առաջինն Եգիպտոս կոչի եւ երկրորդն Ամիգ անուն, ընդգէմ լինէր սուրբ եպիսկոպոսացն, որոց առաջնոյն Բարիլաս անուն եւ երկրորդին Ակակիոս»:

Արդարեւ, արտաքին աղբիւրներից քաջայայտ է, որ Ակակը Ամիգի եպիսկոպոսն էր մտաւորապէս սկսած 419/420 թուականից:

420 թուին իբրեւ նոյն քաղաքի եպիսկոպոս ներկայ էր Եւհաննէս ժողովին¹. Թէոդոս կայսեր եւ Վուամ թագաւորի զինական բախումների ժամանակ Ակակը հանդիսանում է նաեւ իբրեւ քաղաքական գործիչ եւ 422ին կայսեր կողմից Վուամի մօտ ղրկւում եւ թերեւս որոշ դեր ունում խաղաղութեան դաշինք կնքելու նոյն թուին (Սոկրատ., Եկ. Պատմ. Է, 21):

Ինչ վերաբերում է Բարիլասին, սա ոչ այլ զք է եթէ ոչ Եգիպտոսի հռչակաւոր Ռաբուլ (աս) եպիսկոպոսը. եւ ուրեմն՝ Բարիլաս ուղղելի է Ռաբիլաս:

Սա եպիսկոպոսական աթոռի վերայ էր 412—435² Եփեսոսի ժողովի մասնակից էր. սկզբում Յովհաննէս պատրիարքի, այսինքն, նետադրականների բանակում, բայց յետոյ 431—432ին անցաւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացու կողմը, ինչպէս պատմեցինք վերեւ:

Եթէ Մաշթոց Ամիգում ներկայացել է Ակակին եւ Եգիպտոսում Ռաբուլին, այդ կարող էր լինել 420ից ոչ յառաջ եւ ոչ ուշ քան 435: Եւ եթէ իրաւ այդ ճանապարհորդութեան հետ է կապուած տառերի գիւտը, աւելորդ է, որ նա չէր կարող տեղի ունենալ Յազկերտի ութերորդ տարին — ժամանակական անհանգիստութիւն:

Դարձեալ Կորինը պատմում է, որ Մաշթոցը ցանկալով նոր գիւտի բարիքը տարածել եւ Հայաստանի յունական բաժնում, ստիպուած է լինել գնալ կայսեր մօտ թոյլտուութիւն խնդրելու: Եւ զարմանալի է, որ հետը առնում տանում է «զբաղմութիւն աշակերտացն ի քաղաքն Մեղիտինացոց եւ յանձն առնէր սրբոյ եպիսկոպոսի քաղաքին, որ Ակակիոսն կոչէին. եւ գլխաւոր աշակերտացն թողոյր զայն, որում Ղեւոնդէոսն կոչէին»: Իսկ ինքը Դերջանայ գնիթ եպիսկոպոսի հետ ուղեւորւում է մայրաքաղաք եւ «մտեալ առաջի պատուական աթոռոյն յանդիման լինէր աստուածակարգ թագաւորացն եւ հայրապետին սրբոյ կաթուղիկոսին աշխարհամուտ դրանն, որում Աստիկոս կոչէին»:

Մեղիտինի եպիսկոպոս Ակակը նոյն անձն է, որի մասին խօսեցինք վերեւ, ջերմ կիւրեղական եւ անվեհեց պայքարող Եփեսոսեան վեճերի ժամանակ Անտիոքեան կուսակցութեան դէմ:

¹ Chabot, Synodicon Orient, p. 276. հմտ. Labourt, Le Christianisme dans l'empire perse, էջ 101.

² Ըստ «Ժամանակագրութեան Եգիպտոսի Ռաբուլ աթոռ է նստել 723ին Սեբեկեան = 412 եւ մեռել է 746, 8 Օգոստ. = 435, 8 Օգոստ., Chronique d'Edesse, Texte und Untersuchungen Harnack, IX, 1.

կամուրթիւնը: Եղնիկ եւ Յովսէփ Եղեբսիայից անցել էին Կ. Պոլիս եւ դեռ այնտեղ էին, երբ եկան Ղեւոնդ եւ Կորիւն: Ի՞նչ պէտք կար նոր մարդ ղրկելու հեռաւոր մայրաքաղաքը սուրբ գրքի ստոյգ օրինակը բերելու համար: Բաւական էր պատուէր ուղարկել Յովսէփին եւ Եղնիկին, մանաւանդ որ ուրիշ նպատակ էլ չունէին սրանք, եթէ ոչ թարգմանական գործունէութիւն: Ահնայտնի է, որ նոր դեսպանութիւնը մի այլ առաքելութիւն պիտի ունեցած լինի: Եղնիկին յարելը եւ «միաբանութեամբ հոգեւոր պիտոյից զինդիրն վճարել»-ը գուցէ խուլ ակնարկ է եւ ընդհանուր բնորոշում այն յանձնարարութեան, որի մասին խօսելի լուր աշխարհի անպատեհ է համարում մեր պատմիչը:

Կորիւնը հասարակ կենսագիր չէ, նա եւ եկեղեցական գործիչ է եւ իւր այդպիսին պէտք է իր գրիչը համակերպէր յետ-եփեսոսեան տրամադրութեան: Հայոց կապերը Ասորիքի հետ այժմ պիտի խորշնի թուէր: Մենք տեսանք, որ Եփեսոսի ընդդիմադիր ոյժերը կենդրոնացան Անտիոքի Աթոռի շրջանում, գլուխ ունենալով պատրիարքին: Հայերը բռնել էին որոշակի Կիւրեղի կողմը: Մեկնախնի եպիսկոպոս Ակակը, որ երեւում է եւ ծագումով մօտ էր հայերին, վճռական դեր ունեցաւ եւ այս խնդրում, հաւատ ներշնչելով իր հայրենակիցներին նա նպատակեց մեծապէս Կիւրեղեան հոսանքի յաղթանակին: Հայ եկեղեցու Եփեսոսեան դաւանանքի հիմը դրուեցաւ, որ այնուհետեւ փաց անսասան դարերի ընթացքում: Ոչ միայն Կիւրեղին նրա անմիջական մասնակցութեան, այլ եւ Մեկնախնի նշանաւոր եկեղեցականին եւ նրա ջանքերին է պարտական հայ եկեղեցին իր դաւանարանական խորիւխը:

Թեթեւամտութիւն կը լինէր կարծել Լիբերատի հետ միասին, թէ անգիտութիւն էր պատճառը, որ հայերը դիմեցին Պրոկլին: Տարածայնութիւնները անխուսափելի էին նաեւ Հայոց մօտ նոյն Եփեսոսեան վէճերի շուրջը: Հայաստանի հարաւային մասերը, շնորհիւ խառն ազգաբնակչութեան, ունէին նաեւ ասորի եպիսկոպոսներ, այսինքն հպատակուում էին Տիգրանի եկեղեցուն: Աղձնբերից, Մոկաց աշխարհների կողմից յիշուում են ներկայացուցիչներ Ասորի եկեղեցու սկզբնական ժողովներին. այսպէս 420 եւ 424ի գումարումներին ներկայ էին Դանիէլ եպիսկոպոս Աղձնեաց աշխարհից, Ատտիկը՝ Մոկաց եւ նոյն իսկ Հայաստանից՝ ոմն Արտաշատի եպիսկոպոս (Chabot, Synodicon): Այս ամբողջ

ները վարչապէս կապուած էին այն եկեղեցու հետ, որ յետոյ նեստորականութեան միակ ապաստարանը դարձաւ: Սրանց ազդեցութիւնը բաւական էր, որ ունէր որոշ տրամադրութիւն ընդդէմ Եփեսոսի: Թուում է, որ կար եւ ուրիշ հանգամանք՝ նոյն տրամադրութիւնը զօրացնելու համար:

Ռաբուլ եւ Ակակ, Լիբերատի ասելով, զգուշացնում էին հայ եպիսկոպոսներին, որ չընդունին Թէոդորի գրուածները: Ի՞նչ գրուածների մասին է խօսքը: Կորիւնը հաստատում է, որ իրաւ Թէոդորի «գիրք սուտապատում բերեալ երեւեցան Հայաստան աշխարհի»:

Երբ նեստորի գրքերը արգելուեցան կայսերական հրամանով imperiali lege prohibitum, ըստ նոյն Լատին պատմիչի, նրա հետեւորդները սկսեցին տարածել Թէոդորի եւ Դեոդորի գրուածները, թարգմանելով ասորի, հայ եւ պարսիկ լեզուներով: Կայսերական օրէնքը հրատարակուեցաւ ի հիւպատոսութեան Թէոդոսի XV եւ Վալենտիանի IV data III non, august. ըստ cod. Theod. եւ III calend. august. ըստ cod. Just. որ է 435, 30 Յուլիս. Պրոկլի թուղթը հայերին կրում է նոյն տարեթիւը 435 (consul. Theod. XV et Vol. IV), Ենթադրենք, որ պատրիարքական թուղթը նոյն տարուայ վերջին ամսին է ղրկուած: Օգոստոսից — Դեկտեմբեր, քանի մի ամսուայ ընթացքում անհնար էր թարգմանել Թէոդորի գրքերը, ղրկել հայերին, որպէս զի այդ հետեւանքով Ռաբուլ եւ Ակակ գրով զգուշացնէին աղանդամիտ գրքերից, եւ յետոյ հայերը ժողով գումարէին եւ դիմէին Պրոկլին եւ պատասխան ստանային:

Պարզ է, որ խնդիրը նեստորականների նորաթարգման գրքերի մասին չէ: Պէտք է ենթադրել, որ Թէոդորի գրուածները յայտնի էին հայերին մինչեւ Եփեսոսի վէճերը, եւ յայտնի էին այնպիսի պայմաններում, որ նպաստաւոր էին նրա հեղինակութեան եւ անհանգստացուցիչ Եփեսոսեան հաւատի պաշտպանների համար, որպիսիք էին Ռաբուլ եւ Ակակ:

Արդ ով, եթէ ոչ Ռաբուլ եւ Ակակ, պէտք է դիտենային, որ Թէոդորը գրադրութիւն է ունեցել հայ լուսաւորութեան հօր հռչակաւոր Մաշթոցի հետ: Թէոդորը մեռած է 428ին եւ եպիսկոպոս էր 392 թուից, նա ժամանակակից է բառի բուն մտքով Մաշթոցին: Ազգային գիր եւ գրականութիւն ստեղծելու մեծ մտքով յափըշտակուած հայ վարդապետը, որ իր երազների համար շրջել էր Մեկնախնի, Ամիգ, Եգե-

սիա, Սամոսատ, այցելել ծանօթացել էր եւ Ակա-
կին, Ռարուլին, միւս Ակակին, Մեղիտինի եպիս-
կոպոսի, այլ եւ Սամոսատի եպիսկոպոսին, մի
խօսքով Հայաստանի սահմանակից Նշանաւոր հո-
գեւոր գործիչներին, նա չէր կարող զանց առ-
նել նոյն շրջանի ամենից հեղինակաւոր եւ գիտ-
նական եկեղեցական հօր Թէոդորոս Մամուես-
տացուն: Իր ճոխ գիտութեան համար նա ար-
ժանացել էր Polyhistor = Բազմալէպ հնչման:
Անակնունքի չէ բնաւ, որ Թէոդորի ծանօթ
հայազն եպիսկոպոս Մաստուրիոսը լինի Մաշ-
թօցը:

Մի բան, սակայն, վերաբերւոյ չէ ուշադրու-
թիւնից: Թէոդորը գրել է Մաստուրիոսին իր
քահանայութեան ժամանակ. Թεοδώρου πρεσβυ-
τέρου է ասուած խորագրում: Բարեբախտաբար
էջրօջ է ասուած խորագրում: Բարեբախտաբար
Թէոդորի կեանքը բաւականին ծանօթ է: Թէո-
դորիտի ասելով (Եկ. Պատմ. Ե, 39), Թէոդոր
մեռել է 78 տարեկան հասակում, եւ եպիսկո-
պոս էր 36 տարի, այն է սկսած 392ից: Իսկ
քահանայ է ձեռնադրուած 383ին. 392ին
Պիոդորի աջակցութեամբ ստանում է իր իրիկայի
Մամուեստա քաղաքի եպիսկոպոսական աթոռը:
Այսպիսով նրա երէցութիւնը ընկնում է 383—
392 տարեշրջանը: Հետեւապէս այս տասնա-
մեայ միջոցին պէտք է գրած լինի Մաշթօցին:

Թէոդորի աշակերտն էր Ռուփին (ոս) անու-
նով քահանայ որ 399ին Հռոմ մեկնեց եւ այս
տեղ ծանօթանալով Պելագիոս քահանայետեւ-
միջոցով Պելագիական կոչուած վարդապետու-
թեան իսկական հիմնադիրն եղաւ: Պելագիա-
կանները շեշտում էին իրենց հոգեւոր կապը
Թէոդորի հետ:

Մեզ թուում է, որ այս Ռուփինը ուրիշ
անձն չէ, եթէ ոչ այն գրիչ Հռուփանոսը, որը
յիշուում է գրերի գիւտի պատմութեան մէջ:
Եթէ Թէոդորի աշակերտը իբրեւ սոսկ գրիչ
մասնակցում է գիւտին, հարկաւ, նրա ուսուցիչն
աւելի շօշափելի նպաստ պիտի բերած լինէր նոյն
խնդրին:

Պրոֆ. Ն. ԱրմաՅ

Պարիս:

(Շարունակելի:)

ՆԵՐՍԷՍԻ ԼՍՐԱՐՈՆԱՑԻԱԾ ՆԵՐՐՈՂԵԱՆ Ի ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ ԸՍՏՈՒՆԺԱՅԻՆ

(Շարունակելի:)

Հարժէին եւ ձեռագործքն ի մտանելն նոցա,
յերկիր կործանէին կուռքն ի տեղի, ընդ որ ան-
ցանէր Յովսէփ Մարեմաւ եւ դիւթքն [յ]եգիպ-
տոսի աղաղակէին թէ Աստուածն ամենայնի
նկուն արարեալ կործանէ զաստուածս [յ]եգիպ-
տոսի: Իսկ յետ կատարելոյ նախաճառութեանն
Խայեայ, այլ մարգարէ պահանջէր զլրումն իւրով
պատգամաւն ասելով՝ Արի Տէր, ել յեգիպ-
տոսէ եւ եկ յերկիրն Իսրայէլի, զի լցցի առ յինէն
ասացեալն թէ յեգիպտոսէ կոչեցից զորդի իմ.
եւ եկեալ բնակէր ի Նազարէթ, առ ի յարգա-
րացուցանել զպատգամ ծառայիցն իւրոց մար-
գարէից, ըստ որում աղաղակէ թէ Նազորեցի
կոչեցցի: Եւ երթալ զարգացեալ հասակաւ
Բանն Աստուծոյ ընդ մարմնաւոր ծնողացն յերու-
սաղէմ ի լրումն կէտի օրինացն իւրոց կանոնի,
էր նոցա հնազանդ. այն որ ասաց Պա-
քանդի էր նոցա հնազանդ. ի թիւ երկոտասան
տուեա զհայր քո եւ զմայր, ի թիւ երկոտասան
ամիս, ժամանեալ յերուսաղէմ, նստէր ընդ վար-
դապետս օրինացն՝ լէր եւ պատասխանէր: Ով
սքանչելի մանուկ, թուոյ աւուրց կարօտանաս առ
ի խօսել իմաստութեամբ, որ նախ քան զամենայն
Բլուրս ծնար: Ծնար ի ծոց Աստուծոյ զօրութիւն
նորա եւ իմաստութիւն: Զիմն, ասէ, եկի՞ ուղղել
զսահման կանոնի, զոր եգի մարմնաւոր բնութեանս
եւ ոչ խրամատեալ: Իսկ մինչդեռ նա ապացոյց
իջմանն ի դժոխս երեքօրեայ ժամանակեայ յա-
պաղէր ի տաճարն, մայրն որ յայնժամ սրտակոտոր
էր խոցելոց. յայնժամ ի նմին յարացոյց ջերմա-
լէն սիրով խնդրէր ընդ ուղեկիցսն զմանուկն
Յիսուս: Մի արդեօք, ասէ, Արքեպիսկոպոս ծանուցեալ
զհօրն կամս լցեալ, որով եւ զսա ընդ Բեթլէհէմի
մանկունսն խողովեաց, Գարձաւ փութանակի յե-
րուսաղէմ եւ գտեալ (զ)նա կենդանի գիրկս ար-
կանէր ողջագուրէր ի խնդութենէն զարտասուքսն
արտաքս ցնդէր: Իւրաքանչիւր դք ի զգայա-
րանացն սրտաբորբոք գթով համբուրէր եւ
ասէր. Որդեակ, զինչ գործ գործեցիր ընդ
մեզ, վասն զքեզ թագուցանելոյ յեգիպտոս
փախսք, ի քո կենացդ երկիւղէ զսեփհական
հայրենիսն թողեալ ի Նազարէթ պանդխտեցաք,
դեռ եւս մանկանց Բեթլէհէմի մարքն, որոց որդ-
կեակքն քո աղապաւ սպանան, զարհուրեցուցանեն

1 Մեր բնագրին մէջ այս երեք բառերը չկան. գրիչը
Վերնակի թ. 1358 ձեռագրին: